

Siz öz hüquqlarınızı bilməlisiniz

Dövlət

Tbilisi
2009

Bu kitab Avropa Komissiyasının maliyyələşdirdiyi “Qadınlar və gənclər proqres və demokratik dəyişikliklər” layihəsi çərçivəsində “Siz öz hüquqlarınızı bilməlisiniz” seriyasından Gürcüstan Beynəlxalq gənclər assosiyasının üçüncü nəşridir.

Bu nəşrin məqsədi əhalini dövlət məvhumu ilə tanış etməkdən ibarətdir.

Bu nəşrdə Gürcüstan Təhsil və Elm nazirliyinin “Dövlət” dərs vəsaitinin materiallarından istifadə edilmişdir.

Naşir:

Gürcüstan Beynəlxalq gənclər assosiasiyası.

Kitab üzərində işləyiblər:

Edqar Bitbunov, İrina Sorokina.

Dövlət nədir?

„Dövlət,, anlayışından gündəlik danışiq dilində və elmdə iki əsas mənada istifadə olunur:

a) dövlət dedikdə, insanların böyük qrupunun birləşməsi nəzərdə tutulur. Bu halda dövlət „xalq,, „cəmiyyət,, „ölkə,, anlayışları ilə identikdir;

b) dövlət dedikdə, müəyyən orqanlar və təsisatlar, həmçinin onların fəaliyyət qaydaları nəzərdə tutulur. Bu halda dövlət sözü „hökumət,, „müdiriyyət,, sözlərinin eynidir.

Dövlət üçün üç səciyyəvi əlamət vardır:

- Ərazi
- Əhali (xalq)
- Məmurlar vasitəsilə həyata keçirilən suveren hakimiyyət.

Suverenlik o deməkdir ki:

• Dövlət hakimiyyəti öz ərazisində universaldır, bütün əhaliyə və hər bir təşkilatlara şamil edilir;

• Dövlət hakimiyyəti məcburiyyət vasitələri (ordu, polis, həbsxanalar) üzərində inhisara malikdir.

• Dövlət tərəfindən gücislətmə formaları, vasitələri və şərtləri qanunla ciddi surətdə müəyyən edilmişdir.

Müasir şəraitdə dövlət mənsubiyyətinin sosial zərurət olması beynəlxalq hüquqla da sübut edilmişdir.

Səlahiyyətlə hakimiyyəti bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

„Gürcü dili geniyasında „dövlət,, ,, mdzipoba,, („yetişkənlik,,), mükəmməllik sözü ilə əlaqədardır,,

Qriqol Robakidze (1882 – 1962)
yazıçı və publisist

DÖVLƏTİN FUNKSİYALARI

Dövlət müxtəlif funksiyaları həyata keçirir. Onları daxili və xarici funksiyalara bölmək olar.

Əsas daxili funksiyalar bunlardır:

- İqtisadi funksiya – dövlət vergi və kredit siyasəti vasitəsilə, iqtisadi yüksəlişi təşviq etməklə və iqtisadi cinayət üçün sanksiyalar verməklə iqtisadi prosesləri tənzimləyir;

- Sosial funksiya – insanların iş, yaşayış və səhiyyə barədə tələblərinə əməl edir, qocalara, əlillərə, işsizlərə, gənclərə və s. sosial təminat yaradır;

- Hüquq funksiyası – hüquq qaydalarını təmin edir, ictimai münasibətləri və insanların davranışını tənzimləyən hüquq normal-

arını bərpa edir, ictimai asayışı və təhlükəsizliyi qoruyur;

- Siyasi funksiya – ictimai həyatın sabitliyini təmin edir, daxili və xarici əlaqələrin əsas prinsiplərini işləyib hazırlayır, başlıca hərəkət istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

- Maarif funksiyası – ölkədə müəyyən edilmiş qaydalar üzrə təhsilin əlçatanlığını və elmin inkişafını təmin edir;

Əsas xarici funksiyalar bunlardır:

- İqtisadi, ticarət, mədəni və digər sahələrdə başqa ölkələrlə qarşılıqlı – faydalı əməkdaşlıq;

- Ölkənin kənar təhlükələrdən müdafiə edilməsi.

SIYASİ REJİM NƏDİR

Ölkədə siyasi həyatın xarakterini müəyyən edən siyasi sistemin fəaliyyət qaydasına siyasi rejim deyilir. Siyasi rejim (rejim – fransızca müəyyən edilmiş ciddi qayda deməkdir) ölkənin idarəetmə qayda və metodlarının vəhdətidir.

Siyasi sistem – daxilində hakimiyyətin həyata keçirildiyi siyasi təsisatlar və əlaqələr „toplu,, dur.

Siyasi hakimiyyətin sabitliyini siyasi sistem təmin edir.

Siyasi rejim siyasi sistemin „daxili vəziyyətidir,,.
Siyasi rejim:

- Hakimiyyətin necə həyata keçirildiyini;
- Bu təsisatların və əlaqələrin necə fəaliyyət göstərdiyini;
- Siyasi sistemin dinamikasının necə olduğunu;
- Hakimiyyətlə cəmiyyət arasında necə münasibət olduğunu (hansının hansına nəzarət etdiyini) əks etdirir.

Siyasi rejim:

- dövlət orqanlarının necə fəaliyyət göstərməsini, hakim qrupların və siyasi liderlərin hansı üsullarla seçilməsini;
- müxtəlif sosial qruplar və onların mənafeyini əks etdirən təşkilatlar arasında hakimiyyətin necə bölüşdürüldüyünü, cəmiyyətdə hakimiyyətə kimin və nə üçün sahib olduğunu;
- siyasi hakimiyyətin həyata keçirilməsinə kimin və necə nəzarət etməsini; hakimiyyətin bölüşdürülməsi prinsipinin qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri tərəfindən necə həyata keçirilməsini; onların qarşılıqlı tarazlıq mexanizmlərinin mövcud olub-olmamasını;
- hakimiyyətin hansı metodlarla həyata keçirilməsini (icazə verən yaxud qadağan edən; inandırıcı yaxud məcbur edən; iqtisadi yaxud qeyri – iqtisadi);
- əhalinin siyasi iştirakı – fəal, indifferental,

passiv – münasibətinin necə olmasını; onun iştirak formalarının necə – mütəşəkkil yaxud kortəbii – olmasını;

- cəmiyyətdə insan hüquqlarının nə vəziyyətdə olmasını; hakimiyyətin bu hüquqları tanıyıb-tanımadığını; onların real təminatlarının olub-olmamasını;

- sosial və siyasi münaqişələrin hansı üsulla tənzimləndiyini;

- müxtəlif qrupların siyasi mədəniyyətinin siyasi prosesin dinamikasına və istiqamətlərinə necə təsir göstərdiyini;

- cəmiyyətdə hansı partiyaların mövcud olduğunu, onların hansı prinsip əsasında qurulduğunu və dövlətlə necə münasibətləri olduğunu; müxalifətin mövcud olub-olmadığını, onun necə statusunun və dövlət hakimiyyəti ilə necə əlaqəsi olduğunu;

- cəmiyyətdə ordunun siyasi və hüquqi statusunun necə olduğunu;

- kütləvi informasiya vasitələrinin siyasi və hüquqi statusunun necə olduğunu, senzurun olub-olmadığını, cəmiyyətdə aşkarlığın dərəcəsini müəyyən edir.

DEMOKRATİK SİYASİ REJİM

Qanun vasitəsilə səlahiyyətlərin məhdudlaşdırıldığı və cəmiyyətin siyasətdə iştirakı təmin edildiyi siyasi rejim demokratik rejim sayılır.

Bu cür rejimlər aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

- İdarəetmənin hüquqi başlanğıclara əsaslanması;
- Təminat verilmiş mülki azadlıqlar və insan hüquqları;
- Hakimiyyətin bölüşdürülməsi, qarşılıqlı sədd qoyulması və qarşılıqlı nəzarət edilməsi;
- Əsasında hakimiyyətin dəyişdirilməsi mümkün olan dövrü seçkilər keçirilməsi;
- Partiyalar arasında yarış, plüralizm;
- Müstəqil mənafe qrupları;
- Şəxsi mülkiyyətə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı.

DÖVLƏTİN İDARƏETMƏ MEXANİZMLƏRİ

Müasir dövlətdə Konstitusiya qanunları idarəetmə sisteminin əsasıdır. Ölkədə mövcud olan bütün təsisatları (parlament, prezident, məhkəmə və s.) onların fəaliyyət qaydalarını və şərtlərini onlar müəyyən edir.

Ölkənin bütün qanunvericiliyi və hüququ Konstitusiya əsasında yaradılır.

Məhkəmə hakimiyyətinə (Konstitusiya məhkəməsi) konstitusiyanı izah və şərh etmək hüququ verilmişdir. Bir qayda olaraq məhkəmə hakimiyyətinin başında „ali məhkəmə,, durur. Ondan sonra bölgə məhkəmələri və yerli məh

kəmələr gəlir. Onlar qanunvericilik əsasında hökm çıxarırlar.

Konstitusiyaya görə bütün qanunvericilik hakimiyyəti nümayəndəlik orqanına verilir. Gürcüstanda, Böyük Britaniyada və bir çox digər ölkələrdə ona „parlament, ABŞ-da „Konqres,, və s. deyilir.

Bir çox ölkələrdə bu orqan aşağı və yuxarı palatalardan ibarətdir. ABŞ-da yuxarı palata senat, Böyük Britaniyada isə lordlar palatası adlanır.

Qanunvericilik hakimiyyətində bu cür bölgü hər iki palatanın bir-birini tarazlaşdırması və bir-birinə nəzarət etməsi üçün həyata keçirilir.

DÖVLƏTİN İDARƏ OLUNMASI FORMALARI

Dövlətin idarə olunması forması dedikdə, ali dövlət hakimiyyətinin təşkil edilməsi forması, bu orqanların yaradılmasında əhalinin iştirakının dərəcəsi nəzərdə tutulur.

Monarxiyaları və respublikaları onlarda dövlət hakimiyyətini kimin və necə həyata keçirməsi ilə fərqləndirirlər.

Prezident, parlament və qatışıq (pezident – parlament) respublikaları bir-birindən fərqlənir.

Qanunvericilik və icra hakimiyyətlərinin ciddi surətdə bölüşdürülməsi prezident respublikası üçün səciyyəvidir. Prezident dövlət başçısıdır və eyni zamanda icra hakimiyyətinə rəhbərlik edir, lakin

ümumi seçkilər yolu ilə seçildiyindən, parlament qarşısında məsuliyyət daşımır. Hökuməti prezident təyin edir və hökumət onun qarşısında məsuliyyət daşıyır. Prezident parlamenti buraxa bilməz. Prezident parlamentin hazırladığı qanun layihələrinə veto qoya bilər. Parlament, yalnız təkrar səsvermə zamanı mütləq əksəriyyətin (üçdə iki) dəstəklədiyi təqdirdə vetonu ləğv edə bilər.

Parlament respublikasında hakimiyyətin qanunvericilik və icra şaxələri arasında münasibətlər əməkdaşlıq prinsipi üzrə qurulur. Prezident dövlət başçısıdır, lakin icra hakimiyyəti hökumətin əlindədir, ona baş nazir rəhbərlik edir. Hökuməti parlamentdə

əksəriyyəti təşkil edən partiya yaxud partiyalar koalisiyası yaradır. Hökumət parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Prezident – parlament respublikası hökumətin iki qat – prezident və parlament qarşısında məsuliyyət daşması ilə fərqlənir. Prezident bir tərəfdən, geniş səlahiyyətlərə malikdir: o, dövlət başçısıdır, ali baş komandandır, veto qoymaq hüququna malikdir, baş naziri təyin edir, parlamenti buraxa və yeni seçkilər təyin edə bilər, digər tərəfdən isə parlament də etimadsızlıq göstərmək yolu ilə hökumətin büdcəsinin təsdiqlənməsinə nəzarət edir.

„ADMINİSTRASIYA,, (müdiriyyət, – red.)
sözü bir neçə mənada işlədilir:

- İcra hakimiyyətinin ali eşelonu. Məsələn, prezidentin müdiriyyəti:

- Dövlət xidməti sistemi. Vasitəsilə ümumi hakimiyyətin həyata keçirildiyi idarələrin vəhdəti.

DÖVLƏTİ NECƏ QURMALI

Dövlət quruculuğu forması dedikdə, dövlətin daxili ərazi – təşkilat quruluşu – mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının münasibətinin qayda salınmış sistemi nəzərdə tutulur.

Dövlətin ərazi quruluşunun əsas formaları aşağıdakılardır:

- Unitar dövlət
- Federasiya
- Konfederasiya

Unitar dövlət – yekcins siyasi təşkilatdır, bölünməzdir, inzibati – ərazi vahidlərinin suverenliyi, öz məhkəməsi və qanunvericiliyi yoxdur.

Unitar dövlətin vahid konstitusiyası və vətəndaşlığı vardır.

Unitar dövlətin bütün orqanları vahid hüquq normaları əsasında fəaliyyət göstərir.

Unitar dövlətin milli tərkibi əksər hallarda yekcinsdir.

Unitar dövlətlər iki cürdür:

- Mərkəzləşdirilmiş unitar dövlətlər

. Desentralizasiya olunmuş unitar dövlətlər

Mərkəzləşdirilmiş unitar dövlətlər (İsveç, Danimarka) aşağı pillədə olan idarəetmə orqanlarına (yerli özünüidarəetməyə) mühüm səlahiyyətlər verirlər, eyni zamanda orta idarəetmə pillələrinin (bölgələrin) mühüm muxtariyyəti yoxdur və onlar mərkəzi hakimiyyət orqanlarının sərəncamlarını icra edirlər.

Desentralizasiya olunmuş unitar dövlətlər (Fransa, İtaliya, İspaniya) dövlət üsul- idarəsinin orta pilləsinə – böyük bölgələrə mühüm səlahiyyətlər verirlər, bəzən onların parlamentləri və hökumətləri də olur. Ancaq vergilərin müstəqil surətdə toplanması işində onlar məhdudlaşdırılmışlar və maliyyə baxımından mərkəzdən asılıdırlar.

Federasiya müttəfiq dövlətdir, burada bir tərəfdən xalq, digər tərəfdən isə böyük ərazi törəmələri suverenliyin daşıyıcısıdırlar.

Federasiya müxtəlif prinsiplə qurulur:

- . Ərazi prinsipi (ABS)
- . Milli prinsip (Hindistan)
- . Qatışıq prinsip (Rusiya)

Konfederasiya müstəqil dövlətlərin daimi ittifaqıdır. Konfederasiyanın üzvləri öz dövlət suverenliyini saxlayır və ancaq məsələlərin az qismini müttəfiq orqanlara təqdim edirlər. Bunlar bir qayda olaraq müdafiə, xarici siyasət, nəqliyyat və rabitə məsələləridir.

Konfederasiya, dövlət ərazi quruluşu forması kimi o qədər də möhkəm deyildir. Konfederasiyalar ya dağılır, ya da tədriclə federasiyalara çevrilirlər.

KİM İDARƏ EDİR?

Dövlət hakimiyyətinin yekcins olmadığı artıq bizə məlumdur. O müxtəlif şaxələrin, pillələrin və idarələrin mürəkkəb sistemidir. Mərkəzi hakimiyyətdən əlavə, yerli idarəetmə və özünüidarəetmə orqanları da vardır. Onlar xalqa daha yaxındırlar və yerli ictimai mənafeələrə xidmət edirlər.

Siyasi proseslərə kütləvi informasiya vasitələrinin – mətbuatın və televiziyanın da böyük təsiri vardır. Hakimiyyətin şəffaflığı və ictimai rəy tərəfindən idarə olunması onun vasitəsilə həyata keçirilir.

Dövlətdə ən güclü siyasi sima sayılan dövlət başçısının səlahiyyətləri də mövcuddur.

Əlində böyük maliyyə ehtiyatları və intellektual

ehtiyatlar olan partiyalar və müxtəlif mənafə qrupları da vardır. Onları elita adlandırırlar.

Elita – cəmiyyətin yuxarı təbəqəsidir, maliyyə ehtiyatlarının və intellektual ehtiyatların əksəriyyəti onun əlində cəmlənmişdir. Hakimiyyətin bütün pillələrində onların mənafeyini əks etdirən siyasi qüvvələr vardır.

Hakimiyyətin çoxvariantlı mozaikasını sxem h alında təqdim edirik:

- . Qanunvericilik hakimiyyəti
- . Məhkəmə hakimiyyəti
- . İcra hakimiyyəti
 - a. Dövlət başçısı
 - b. Bürokratiya
- . Yerli hakimiyyət
 - a) Yerli idarəetmə
 - b) Yerli özünüidarəetmə
- . Dördüncü hakimiyyət
 - a. Kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio)

Gürcüstan Demokratik Respublikasının
təsis yığıncağı.

1918-ci il mayın 26-da qəbul olunmuş müstəqillik aktında Gürcüstan Demokratik Respublikasının

dövlət quruluşunun və siyasətinin əsas prinsipləri müəyyən edildi: dövlət suverenliyi; demokratik respublika müstəqil Gürcüstanın siyasi forması kimi;

bitərəflik; bütün dövlətlərlə, xüsusilə qonşularla mehriban qonşuluq; tam mülki və siyasi azadlıq; milli azlıqların azad inkişafı.

DEMOKRATİK RESPUBLİKA. Gürcüstan Demokratik Respublikasının dövlət quruculuğu praktikasını hakim siyasi partiyasının siyasi qüvvəsinin səyləri demokratik Siyasi xadim idi. 1918-ci ildə onun rəhbərliyi altında Gürcüstan Respublikasının ilk hökuməti yaradıldı. Gürcüstan Respublikasının daxili işlər naziri olmuşdur (1918 – 1921). siyasi sistemi bərqərar edən 1921-ci il Konstitusiyasında öz əksini tapdı. Konstitusiyaya demokratik respublikanı siyasi quruluşun „daimi və dəyişməz forması,, elan etdi.

PARLAMENT. Mərkəzi hakimiyyətin təşkili də 1921-ci il Konstitusiyasının demokratik ruhundan irəli gəlirdi. Bu baxımdan parlamentə xüsusi əhəmiyyət verilirdi. O yalnız xalqın iradəsi ilə məhdudlaşır və qanunvericiliklə yanaşı, „icra orqanı əlaməti,, də daşıyırdı. Parlamentin fəaliyyət müddəti üç il müəyyən edilmişdi. Dah

a uzun müddətə seçilmiş parlamentin „xalqdan uzaqlaşacağını,, düşündürdülər. Seçkilərin tez-tez keçirilməsi isə böyük xərclərə səbəb olardı.

İCRA HAKİMİYYƏTİ. Ali icra hakimiyyəti – respublika hökuməti parlament qarşısında məsuliyyət daşıyan kollegiya idi. Respublikaya sədr başçılıq edirdi və o, eyni zamanda respublikanın ali nümayəndəsi idi. 1921-ci il Konstitusiyasına əsasən, hökumətin sədrini parlament bir il müddətinə seçirdi və eyni şəxs dalbadal yalnız iki dəfə seçilə bilərdi. Prezident vəzifəsindən imtina etmək kimi, o zamankı sosialistlərin əksəriyyətinin fikrincə, demokratikliyi maksimum təmin etmək üçün bu məhdudiyət zəruri idi.

Gürcüstan Demokratik Respublikası az müddət yaşadı, lakin Gürcüstanın sonrakı tarixində mühüm rol oynadı. Sovet Rusiyasının Gürcüstanı işğal etməsinə və zorla Sovet İttifaqının tərkibinə daxil etməsinə baxmayaraq, 1918-ci ildə əsası qoyulmuş gürcü dövlətçiliyi ilə hesablaşmağa məğbur oldu. Gürcüstanda geniş yayılmış milli – azadlıq hərəkatı isə Gürcüstan Demokratik Respublikasının bərpa edildiyi kimi, Gürcüstanın müstəqilliyini bərpa etməyi də qarşısına məqsəd qoymuşdu.